

Cemil Meriç (1916-1987)

Cumhuriyet Dönemi Türk Düşünürü.

Cumhuriyet dönemi Türk düşünce hayatının önde gelen isimlerinden biri olan Cemil Meriç, 1916 yılında Hatay'da dünyaya gelmiştir. Günümüzde Yunanistan sınırları içinde yer alan Batı Trakya'nın Evros iline bağlı Dimetoka ilçesinde hâkim Mahmut Niyazi Bey ile Zeynep Ziyet Hanımın üç çocuğundan en küçüğüdür. Aile Balkan Savaşları sırasında Anadolu'ya göç etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde İskenderun Sancağına yerleşmiştir. Mahmut Niyazi Bey hâkimlikten ayrılarak Reyhaniye'de Ziraat Bankası müdürlüğüne geçmiştir. Daha önce iki kız çocuğu bulunan ailenin 16 Aralık 1916'da (Hicri 1332) doğan üçüncü çocuğuna Hüseyin Cemil adı verilmiştir. Aile daha sonra Antakya'ya göç etmiştir.

Bir düşünür olarak Cemil Meriç'in kimliğinin şekillenmesinde Birinci Dünya Savaşı sonrası Fransız mandasına giren Antakya'da büyümüş olmasının etkisi vardır. Zira her şeyden önce Meriç, Fransızca'ya olan hâkimiyeti ve Fransız düşünürlerin, romancılarının çevirileriyle Cumhuriyet dönemi Türk düşüncesinde yer edinmeye başlamıştır. İlk ve orta öğretimini Antakya'da tamamladıktan sonra Antakya Sultanisi'nde okumuştur. Tercümanlık mesleğini edinmesini sağlayacak kadar Fransızca'yı bu lisede öğrenmiştir. Aralarında Kurtuluş Savaşı sonrası yüzelliliklerden olan şair ve filozof Rıza Tevfik'in de yer aldığı hocalarının Meriç'in edebiyat ve felsefeye olan ilgisinde önemli etkilerinin olduğunu günlüklerinde, Jurnaller'inde, dile getirmiştir.

Liseyi Antakya'da bitirmeden 1936-1937 eğitim-öğretim yılı için İstanbul'da Pertevniyal Lisesi'ne geçen düşünür, Marksizm'e ilgi duyduğu bu gençlik yıllarında İstanbul'da Türk solunun önemli isimlerinden Nazım Hikmet'le ve Kerim Sadi ile tanışmıştır. Geçim sıkıntıları nedeniyle İstanbul'da hayatını idame ettirememiş ve yeniden Antakya'ya dönmüştür. Antakya'da yerel Fransız idaresinin Tercüme Bürosunda işe girmiş, çok kısa bir süre çalıştıktan sonra Reyhanlı Batı Ayrancı köyünde ilkokul öğretmenliği, Türk Hava Kurumu'nda sekreterlik, belediyede kâtiplik gibi geçici görevlerde bulunmuştur. Bu dönemde Antakya'da yaşayan ve Antakya gazetesini çıkaran bir başka yüzellilik Tarık Mümtaz ile görüşmesi komünist olarak mimlenmesine yol açmıştır. 1939 Nisan ayında Marksist olmak ve bağımsız Hatay Devleti'ne karşı olmak suçundan idam talebiyle yargılanır. Mahkemede Marksist olduğunu kabul ettiğinde, kendi deyimiyle, "tek işçinin elini sıkmış" değildir. İki ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılır.

Cemil Meriç, 1940 yılında Fransızca öğrenimi için ikinci kez İstanbul'a gelmiştir. Yabancı Diller Yüksek Okulu-Fransızca Bölümündeki öğrenciliği sırasında çeşitli dergilerde ilk makaleleri ve çeviri eleştirileri yayınlanmaya başlamıştır. Yine henüz öğrenciliği devam ederken 1942 yılında Fevziye Menteşoğlu ile evlenmiştir. Mezun olduktan sonra zorunlu hizmetini tamamlamak üzere stajyer öğretmen olarak Elazığ Lisesi'ne tayin edilmiştir. Burada iki yıllık görevinden sonra Fransızca öğretmenliğinden ayrılarak İstanbul'a dönmüştür. Balzac'ın *Altın Gözlü Kız* romanı ilk çeviri kitap olarak 1943 yılında yayımlanmıştır. İstanbul'a döndükten sonra da yaşamını bir süre çevirilerle idame ettirmiştir. 1945 yılında oğlu Mahmut Ali, 1946 yılında kızı Ümit Meriç dünyaya gelmiştir.

1952-1954 arası yılların ortalarında Işık Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yapmıştır. İleri derecede miyop ve

hipermetropisi bulunan Meriç 1950'lerin ortalarında görme yetisini yitirmeye başlamıştır. İstanbul'da Cerrahpaşa Tıp Fakültesinde geçirdiği ameliyatların başarılı olamaması üzerine 1955 yılında tedavi için "rüyalarının şehri" Paris'e gitmiştir. Altı aya yakın süren Paris Quinze-Vingts Hastanesi'ndeki tedavisi başarılı olamamış ve görme yetisini bütünüyle kaybederek Türkiye'ye dönmüştür. Meriç hayatı boyunca bir daha görememiştir.

Bir kitap tutkunu olan, bütün hayatını okuyup yazarak, çeviriler yaparak geçiren Meriç, bu edimleri çocukları, eşi ve öğrencilerinin desteğiyle yerine getirebilmiştir. Başta kızı Ümit Meriç olmak üzere etrafındakiler düzenli olarak düşünüre kitap okumuşlar ve dikte ettiklerini yazıya dökmüşlerdir. Hayatı bu dönemden itibaren artık büyük ölçüde okunanları dinleyip, dikte etmekle geçer olmuştur. 1963 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. Nurettin Şazi Kösemihal ve yine bu bölümden Prof. Dr. Cahit Tanyol'un talebi üzerine sosyoloji ve kültür dersleri vermeye başlamıştır. 1964 yılında da ilk telif kitabı *Hint Edebiyatı'nı (Bir Dünyanın Eşiğinde -1976)* yayımlamıştır.

Meriç,1960'lı yılların ortalarından itibaren telif kitaplar yayımlamaya başlarken bir yandan da gazete ve dergilerde yazılar yazmaya başlar. Meriç'in geniş okuyucu kitlelerine ulaşmaya başlaması da esasen bu dergilerle olmuştur. Bunlardan ilki 1967 yılında Elazığ'dan öğrencisi, gazeteci-yazar Ahmet Kabaklı'nın aracılığıyla yazmaya başladığı, Mehmet Çınarlı tarafından Ankara'da çıkarılan *Hisar* dergisidir. 1974 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden Fransızca okutmanı olarak emekli olmuştur.

Cemil Meriç, 13 Haziran 1987 tarihinde yaşamını yitirene kadar çeviri ve deneme alanında çok sayıda eser vermiş, *Hisar*, *Türk Edebiyatı* ve *Hareket* dergilerinde yazılar yayımlamıştır. 1945'te Balzac'ın romanlarından *Altın Gözlü Kız*, *Otuzundaki Kadın*, *Onüçler'in Romanı: Ferragus*, 1946'da *Kibar Fahişelerin İhtişamı ve Sefaleti* romanı, 1948'de Victor Hugo'nun *Hernani* piyesi ve Mahmut Sait Kılıççı ile beraber çevirdiği *Marion de Lorme* romanları, 1967'de öğrencisi Berke Vardar ile birlikte çevirdiği Antoin Meillet-Michel Lejeun'ün *Dillerin Yapısı ve Grameri* kitabı, 1980'de Lamia Çataloğlu'yla beraber Uriel Heyd'in *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*'ni, 1981'de de Thornton Wilder'in *Köprüden Düşenler* başlıklı kitaplarını çevirmiştir. 1983'te düşüncelerinden epey etkilendiği Fransız yazar Maxime Rodinson'un *Batı'yı Büyüleyen İslam*'ı başlıklı eserini Türkçe'ye kazandırmıştır.

Kitap olarak ise *Hint Edebiyatı'nı* 1964 yılında yayımladıktan sonra 1976 yılında *Bir Dünyanın Eşiğinde* başlığıyla tekrar yayımlamıştır. Sosyalist düşünceye, özellikle de Fransız soluna olan ilgisinin bir göstergesi olan *Saint-Simon: İlk Sosyalist, İlk Sosyolog* ise 1967'de yayımlanmıştır. Meriç'i geniş kitlelere esas tanıtan, yayınlandıktan sonraki iki yıl içinde üç baskı yapmış ve halen en çok basılmaya devam eden eseri 1974 yılında yayımladığı *Bu Ülke* olmuştur. Aynı yıl yayımlanan ikinci telif eseri *Umrandan Uygarlığa* ile Türkiye Milli Kültür Vakfı ödülünü almıştır. *Mağaradakiler* 1978'de, *Kırk Ambar* 1980'de yayınlanmıştır. Edebiyat üzerine eleştirilerinin ve denemelerinin yer aldığı *Kırk Ambar* adlı eseri, 1981 yılında Türkiye Milli Kültür Vakfı'nın "Fikir Eseri" ödülü kazanmıştır. Tanzimat Dönemi'nin ünlü sadrazamı Âli Paşa'nın vasiyetinin yer aldığı *Bir Facianın Hikâyesi* 1981'de yayımlanmıştır. Aynı yıl Türkiye Yazarlar Birliği tarafından "Yılın Yazarı" seçilmiştir. Bu yıllarda Meriç, Milli Türk Talebe Birliği'nde, Türk Edebiyatı Cemiyeti'nde, Aydınlar Ocağı'nda, Tıp Tarihi Enstitüsü'nde ve dönemin muhafazakâr isimlerinin sıklıkla biraraya geldiği Kubbealtı Cemiyeti'nde söyleşilere katılır olmuştur. 1983 yılında eşi Fevziye Menteşeoğlu (d. 1905) hayatını kaybetmiştir. Ondandır dört yıl sonra yaşama veda edecek düşünürün son eserleri ise *Işık Doğudan Gelir* (1984) ve *Kültürden İrfana'dır* (1986). Vefatından sonra oğlu Mahmut Ali Meriç'in derlemesiyle günlükleri *Jurnal I-II* (1992) adıyla ve İstanbul Üniversitesi'nde verdiği sosyoloji derslerindeki notları da kızı Ümit Meriç'in derlenmesiyle *Sosyoloji*

Notları ve Konferanslar (1993) başlığıyla yayınlanmıştır. 13 Haziran 1987 günü hayata gözlerini yuman Cemil Meriç, Karacaahmet Mezarlığına defnedilmiştir.

Cumhuriyet dönemi Türk düşüncesinde Cemil Meriç yaygın bir biçimde muhafazakâr çizgide konumlandırılmıştır. Ancak bu sınırları belli, doğrusal bir çizgi değildir. Eserlerine, özellikle de *Jurnaller*'ine bakıldığında farklı düşünce akımları ve düşünürlerin görüşleri arasında zaman zaman savrulmalar yaşadığı görülmektedir. 1974'te *Bu Ülke*'yi yayınladığından beri en temel vurgusu "yerlilik" ve "yerellik" olmuştur. Fakat yine de Batı ve Batılı aydınlar, düşünce dünyasının merkezinde yer almıştır. *Mağaradakiler* kitabında 1960'lara kadar zihninin Avrupa'yla meşgul olduğunu, düşünce coğrafyasında Asya diye bir yer olmadığını, sadece diliyle Türk olduğunu dile getirmiştir. Bir aydın olarak kimliğini belirleyen kaynaklarından söz ederken Balzac, Dostoyevski, Saint-Simon, Marx gibi Batılı düşünürlerin isimlerini anmıştır.

Meriç'in Asya'yı ilk keşfi Hint dünyasını, edebiyatını öğrenmekle olmuştur. Ancak bu dünyayı da Romain Rolland ya da Maxime Rodinson gibi 20. yüzyıl Fransız düşünürleri, onun deyimiyle "Avrupalı kılavuzları" sayesinde tanımıştır. Nitekim eserlerinde gönderme yaptığı düşünürlerin hemen hepsinin Batılı olduğu görülmektedir. Bir istisna olarak Doğu/İslam düşünce dünyasından sadece İbn Haldun'dan uzun uzadıya söz etmiştir. Aslında bunu çok yadırgamamak gerektiği söylenebilir. Zira Cemil Meriç her şeyden önce bir Fransızca mütercimidir. Çeviri odaklı çalışma onu şüphesiz Batı düşüncesine, Batılı aydınlarla daha yakın kılmıştır.

1960'ların ikinci yarısından sonra muhafazakâr çizgideki *Hisar*, *Hareket* gibi dergilerde yazmasının etkisiyle de olsa gerek, Türkiye ile ilgilenmeye başlamış, Türk toplumu ve tarihi üzerine yazılar yazmıştır. Bu yazıları 1974 yılında *Bu Ülke* kitabında derlemiştir. Başvuru kaynakları ve düşüncelerinin odağında hala daha Batı olsa da artık Türk dili, tarihi, İslam dini üzerine zihnini yormaya başlamış; kalemini Batı karşısında Müslüman-Doğulu kimliğini vurgulamak için kullanır olmuştur. Hatta daha ileriye giderek meseleleri Doğu-Batı çatışması üzerinden okumaya başlamıştır. Diğer yandan, her ne kadar "Bütün Kur'an'ları yaksak, bütün camileri yıksak, Avrupalının gözünde Osmanlıyız; Osmanlı, yani İslam, Karanlık, tehlikeli, düşman bir yığın" dese de, yazdıkları incelendiğinde Türk düşünürlerine, Türkçe kaynaklara göndermenin hala epey sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Meriç, bunun gerekçesini "bir Fransızca Hocası" olarak "resmi görevi"nin ülkesini "Batı kültürü ile tanıştırmak" olarak açıklamıştır. Batılı düşünce kaynaklarına başvurmasını bu gerekçeyle açıklarken *Jurnaller*'inde Paris'in "rüyaları[nın] diyarı" "kafa[sın]ın vatani" olduğunu itiraf eder. "Ama gönül[y]le bu vatana bağlı"dır.

Düşünceleri, makaleleri ile günlüklerinde yazdıkları arasındaki çelişkiler Meriç'i bütünüyle muhafazakâr düşüncenin içinde konumlandırmayı zorlaştırmaktadır. Kendisi de ait olduğu yeri belirlemede güçlük çekmiştir. Nitekim günlüklerinde düşünceleriyle, inançlarıyla 1960'lı yıllarda Doğan Avcıoğlu'nun genel yayın yönetmenliğinde çıkan ve sol-Kemalist çizgideki *Yön* dergisine yakın olduğunu söylerken, heyecanlarıyla, diliyle, zevkleriyle Necip Fazıl'ın yayın yönetmenliğinde 1948-1978 yılları arasında çıkan ve muhafazakâr eğilimli *Büyük Doğu* dergisine ait olduğunu dile getirmiştir. Bu durumu bir "trajedi" olarak nitelendirirken, bir başka trajedisinin de kendisinin yabancı dil bilenlere hitap ettiğini, ama yabancı dil bilenlerin de Türkçe okumadığını, bir diğer ifadeyle, istediği kitle tarafından okunmamak olduğunu not düşer.

Henüz 21 yaşındayken Marksist olması dolayısıyla tutuklanacak kadar sosyalist düşünceye yakın duran, Fransız sosyalizminin öncü ismi Saint-Simon üzerine telif kitap yazacak kadar da bu ideolojiye hâkim olduğu düşünülebilir. Meriç'in Batı emperyalizmine eleştirileri de Şarkiyatçılık eleştirisiyle bir arada yer almıştır. 1960'lı yıllarda İstanbul

Üniversitesi'nde verdiği sosyoloji derslerinde Şarkiyatçılığı "sömürgeciliğin keşif kolu" olarak tanımlarken Filistin asıllı yazar Edward W. Said'den on yıl önce Batı emperyalizmine dair bir önemli nitelendirme yapabilmıştır. Bu nitelendirme de söz konusu yıllarda Batı emperyalizmini sol-Kemalist bir bakış açısıyla eleştiren Yön dergisi çevresine kendisini yakın hissetmesini olağan kılmaktadır. Diğer yandan, Journalleri hariç, *Bu Ülke*'den başlayarak neredeyse tüm eserlerinde Osmanlı/Türk Batılılaşma sürecine karşı ileri sürdüğü sert eleştirileri onu *Büyük Doğu*'ya da yakın kılmıştır. Hatta bu yakınlığın Yön çevresine olan yakınlıktan daha güçlü bir kabul gördüğünü belirtmek gerekir.

Tüm çelişkili tavrına, Batı odaklı düşünmesine rağmen Cemil Meriç'i muhafazakâr bir yerde konumlandırmanın temel sebebi Türkiye'nin Batılılaşma sürecine karşı takındığı tavidir. Çünkü düşünöre göre bu süreç, toplumun Türk-İslam kimliğini yitirmesine yol açmıştır. Türkiye'yi Müslüman ve Doğulu bir ülke olarak görmesi sebebiyle III. Selim döneminden itibaren eleştirdiği reformlar dolayısıyla ülkesinin durumunu "efendisinin ilaçlarını aşırın uşaklar"ın haline benzetmiştir. Bir "kılıç ve iman topluluğu" olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihine, siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısına ilişkin herhangi bir tahlilde bulunmayan düşünürün gündeminde Osmanlı idarecilerinin bir Batılılaşma hareketine girişmesine yol açan sebepler yer almamıştır. İmparatorluğun fetihlerle dolu kuruluş ve yükselme devirlerini "Osmanlı mucizesi" olarak adlandırırken, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılın başlarındaki yenileşme çabalarını ise "Babiâli Batılılaşması" olarak adlandırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun altı yüzyıllık tarihi Cemil Meriç açısından "dünyadaki tek içtimai mucize"dir. Bu bakış açısından İmparatorluk, hiçbir eksiği olmayan, elinde kılıç, gönlünde iman, sadece mutlu insanların olduğu masalsi bir ülke gibidir. "Bir elinde kılıç, bir elinde Kur'an tutan Osmanoğlu" hâkimiyeti altındaki milletleri kılıç ve adalete dayalı sistemiyle bir arada tutarken, toplumsal çatışmanın olmadığı, bütünüyle kuralların hüküm sürdüğü, başka bir ifadeyle "nomokrasi" düzeni kurmuştur. Bu düzende padişah ve şeyhülislamın konumu ezeli kanunların, Kur'an'ın, bekçisi ve uygulayıcısı olmaktan ibaret olduğunu ileri sürmüştür. Makalelerinden derlediği kitaplarında Osmanlı için bu ifadeleri kullanan Meriç, Journaller'inde İmparatorluğu "nal sesleri", "kan kokusu", "tekbir sedaları" ve "azgınlaşan iştihaler"la tanımlarken "düşünmeyen, düşünmeye ihtiyacı olmayan" bir topluluk olarak addetmiş ve "Farabi'yi kim okuyacak, İbn Sina'yla kim uğraşacak" notlarını düşmüştür. Bu bakış açısından Osmanlı İmparatorluğu, üretmeyen, düşünmeyen, sadece fetih üzerine kurulu bir düzenden ibarettir. Bu düzende önce Avrupa Osmanlı'dan kaçarken, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'dan kaçır olmuştur. Düşünür, Osmanlı ile Batı arasındaki bu ilişkiyi bir "Güliver kompleksi" olarak nitelendirmiştir. İmparatorluk önceleri Avrupa'ya "tepeden bakar"ken "Tarihinde Avrupa yoktur". 18. yüzyılda İmparatorluk, Batı karşısında gerilemeye, yenilgilere yaşamaya başlayana kadar Avrupa sadece bir fetih alanıdır. Fakat Meriç'in çalışmalarında bu gerileme süreci irdelenmediği için fetihler döneminin hemen arkasından Batı kapitalizmi misyonerleri, mason locaları, Osmanlı Bankası, baloları, mürebbiyeleri, giyimi-kuşamı, kısacası bütün yaşam tarzıyla Osmanlı ülkesine doluşmuştur. İmparatorluğun siyasi, askeri ve ekonomik gerilemesinin Batı kapitalizmine bir yayılma alanı yarattığı; bu yayılmaya, Aydınlanma ve Sanayi Devrimlerine karşı da kılıçla mücadele edilemeyeceği gibi hususlara düşünürün çalışmalarında yer verilmemiştir.

Hem yabancı dil hâkimiyeti hem de asıl ilgisinin Batı olması sebebiyle Meriç, Osmanlı/Türk tarihinden çok Avrupa tarihini, ideolojilerini daha ayrıntılı aktarmıştır. Bu doğrultuda Batı'nın dünya görüşünün Hıristiyanlık, burjuva ve sosyalizm şeklinde olmak üzere üç temele dayandığını belirtmiştir. Hıristiyanlık, antik çağların kölelik düzenine göre insanları Tanrı karşısında eşit kılarak bir ilerleme getirmişken, Aydınlanma Devrimi 17. yüzyılda bu eşitliği biraz daha ilerletmiş ve akıl karşısında insanları eşit kılmıştır. 1789 Fransız İhtilali ile birlikte bireyler arasında siyasi eşitliği

sağlanmıştır. Sosyalizm de iktisadi eşitliği sağlamayı amaçlamıştır. Cemil Meriç, Batı tarihini tarihsel materyalizme bağlı kalarak, bir neden-sonuç ilişkisi doğrultusunda ele alırken, Osmanlı/Türk tarihine gelince bu yöntemi dışlar ve son yüzyılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tek ortak bilincin İslamiyet olduğunu söyleyerek yüzeysel bir tanımlama ile geçiştirmiştir. Mimarisiyle, edebiyatıyla, toprak düzeniyle, ilmi ve musikisi ile tüm toplumsal düzenin temelini din olduğunu ileri sürmüştür. Ancak zaman içerisinde medeniyetler yaşandığı, naslar, başka bir ifadeyle dini kurallar kalıplaştığı, bilinç de donuklaştığı ve “ezeli hakikatler”in karşısında sendelediği, son olarak da İslami dünya görüşü bütünlüğünü yitirdiği için çözülmeye başladığını öne sürmüştür. Batı'nın maddi ilerlemesi, İmparatorluğun yıkılış devrinin ulemasını şaşkınlığa uğrattığını; yaşanan çöküşü nedenlerini anlayamadıkları bir “gazab-i ilahi” olarak açıkladıklarını yazarken kendisi de bu çöküşün nedenleri üzerinde durma gereği duymamıştır.

Cemil Meriç, Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi ve Atatürk devrimleri doğrultusundaki Batılılaşma hareketini Osmanlı'nın Batılılaşma hareketlerinden daha sert bir biçimde eleştirmiştir. “Birinci Cumhuriyet” olarak adlandırdığı 27 Mayıs 1960 öncesini, Tanzimat reformlarıyla başlamış olan Türk toplumunun köklerinden kopması sürecini daha ileriye götürdüğünü iddia etmiştir. Cumhuriyet'in Türk-İslam geçmişini, kurumlarını tasfiye ettiği yönünde bir inancı vardır. Cumhuriyet'e yönelik bu sert eleştirisinin altında ise harf ve dil devrimi ile tarih tezine karşı oluşu yatmaktadır. İkinci bir eleştirisi de din meselesi üzerinedir. Laiklik konusuna dair doğrudan bir eleştirisi söz konusu olmasa da İslam dininin Türk toplumunun temel dayanağı olduğunu ve Cumhuriyet ile birlikte bu dayanağın sarsıldığı söylemlerinden biridir. Türkiye'de özellikle 1980 sonrası toplumsal ve siyasette yükselen muhafazakâr eğilimle birlikte Meriç'in söz konusu söylemleri Türk düşünce hayatında daha çok karşılık bulur olmuştur. Eserlerinin bugün hala çok sayıda basılır olmasını bu doğrultuda düşünmek gerekir.

Toplum yapısı ve dolayısıyla sosyolojiyle yakından ilgili bir aydın olarak Cemil Meriç'in düşüncelerinde kültür konusu geniş bir yere sahiptir. Vefatından önce yayımladığı son eserinin *Kültür Yerine İrfan* (1986) başlığını taşıması bu bakımdan anlamlıdır. Kültürün ne olduğu, sözcük anlamı ve kökeni üzerinde durduktan sonra bunun Batılı bir kavram olduğu, Doğu'nun, İslam dünyasının “irfan”ının anlamını karşılayamadığını öne sürer. Çünkü irfan, “kemale açılan kapı, amelle taçlanan ilim”dir. “Kültür, katı, fakir ve tek buutlu bir lafız. İrfan, beşeri beşer yapan vasıfların bütünüdür. Kültür, homo ekonomikus'un kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir şal. İrfan, dini ve dünyevi diye ikiye ayrılmaz. Yani her bütün gibi tecezzi kabul etmez.” Sözcüklerin kökenini sorgulamak, onlara ideolojik ve hatta kişisel denebilecek anlamlar yüklemek Meriç'in çalışmalarında başvurduğu yöntemlerden biridir.

Diğer yandan, kültür meselesinin üzerinde bu denli durması düşüncelerinin merkezinde Batı ve Batılılaşmanın olmasıyla da yakından ilgilidir. Zira Batılılaşma hareketini nihayetinde bir kültür ve medeniyet değişimi şeklinde değerlendirmiştir. Dünya üzerinde iki temel medeniyet olarak İslam/Doğu ve Hıristiyan/Batı'nın olduğunu düşünen Meriç, bu iki medeniyet arasındaki tarih, dil ve din gibi kültürel farklar üzerine odaklanmıştır. Ancak odaklandığı bir başka kültür alanı edebiyat ve romandır. Çünkü bir aydın olarak son derece hâkim olduğu rahatlıkla söylenebilecek Batı düşüncesini tanıması Fransız romancı Honoré de Balzac sayesinde olmuştur. Aslında ilk ilgi duyduğu isim, biraz da gençliğindeki sosyalizm ilgisi dolayısıyla olsa gerek, Dostoyevski olmuştur. Dostoyevski'nin Rus Batılılaşmasına karşı olumsuz tavrının Meriç'in de Doğu-Batı çatışması üzerine yoğunlaşmasına bir zemin oluşturduğu düşünülebilir. Fakat bir Fransız mütercimi olarak eserlerini de çevirdiği Balzac, düşünce dünyasının şekillenmesinde daha geniş bir yer kaplamıştır. Fransız yazarın 19. yüzyıl Fransız toplumunu, yükselen kapitalizmin ve burjuvazi ile ona karşı bir tavır olarak gelişen sosyalizmin topluma yansımalarından izler taşıyan ve *İnsanlık Komedyası* başlığı altında yayımladığı roman dizisi Meriç için çok zengin bir başvuru kaynağı olmuştur. Bu sebeple roman ve toplum konusunu da epey

sorgulamıştır. Ayrıca Balzac ve Victor Hugo çevirilerinin ardından yayımladığı ilk eserinin Hint Edebiyatı olması, onun edebiyat ilgisinin bir başka işaretidir. Söz konusu çalışmasında Hint ve Batı dünyaları arasında yaptığı karşılaştırma, Hint dünyasına ve edebiyatına ilgi duyduğu hakkında bir fikir verir. Çünkü Hint edebiyatı Meriç açısından bir anlamda Doğu'nun manevi dünyasında yönelip, Batı maddiyatından kaçıştır. Çünkü modern bireyi kendisine ve doğaya yabancılaşmış, "kökleri kopmuş bir ağaç"a benzetmiştir. Batı'nın pozitif bilimi, toplumu ve bireyleri geçmişinden koparırken, maneviyattan uzaklaştırmış, maddeleştirmiştir. Fakat maneviyatıyla "insan"dan umudunu kesmeyenler Hint dünyasını keşfetmiş, kendisini hakikate çevirmiştir. Tabii belirtmek gerekir ki Meriç, Hint'i yüceltirken Batı'ya olan ilgisini asla kaybetmemiştir. "Himalaya'nın keşfi Oлимп'e karşı beslediğimiz sevgiyi azaltmadı"ğını söyleyen düşünürün zaten Hint edebiyatını, kültürünü keşfetmesinin de zaten Batılı yazarlar aracılığıyla olduğu daha önce belirtilmişti. Edebiyat üzerine incelemelerini derlediği Kırk Ambar kitabında da Doğu-Batı, Asya-Avrupa kültür ve edebiyat kıyaslamaları üzerinde yine etraflıca durmuştur.

Bütün telif eserlerine, çevirilerine bakıldığında Cemil Meriç'in Cumhuriyet dönemi Türk düşüncesinin kendine özgü isimlerinden biri olduğu görülür. Kendine özgünlüğü, yaygın bir biçimde muhafazakâr çizgide kabul gören kimliğine rağmen, bu çizginin daime ötesinde olmasından kaynaklanmaktadır. Batı kültürüne ve düşüncesine olan yakınlığı, gönderme yaptığı isimlerin ve eserlerin büyük kısmının Batılı olmasına rağmen Türk tarihi, toplumsal ve kültürel yapısı üzerine durması, Batılılaşma üzerine eleştirileri ile aykırı bir görünümü sergiler. Kültür ağırlıklı çalışmalarının yanı sıra sosyalizme, tarihsel materyalizme olan ilgisi, bu alandaki eserleriyle Türk düşüncesinde önde gelen başvuru kaynaklarından biridir.

Elif TÜRKİSLAMOĞLU

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, H., **Cemil Meriç'le Sohbet**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2010.

BALZAC, H. de, **Altın Gözlü Kız**, (çev. Cemil Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

BALZAC, H. de, **Ferragus**, (çev. Cemil Meriç), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

BORA, T., **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, Birikim Yayınları, İstanbul 2012.

BORA, T., **Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler**, İletişim, 2017.

CARR, E. H., **Dostoyevski**, (çev. Ayhan Gerçeker), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

CÜNDİOĞLU; D., **Bir Mabed Savaşçısı: Cemil Meriç**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.

CÜNDİOĞLU; D., **Bir Mabed Bekçisi: Cemil Meriç**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2017.

CÜNDİOĞLU; D., **Bir Mabed İşçisi: Cemil Meriç**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2018.

ÇİĞDEM, A. (ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, c. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

GÖZE, E., **İçimizden 30 Kişi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975.

MERİÇ, C., **Bir Facianın Hikâyesi**, Umran Yayınları, Ankara, 1981.

MERİÇ, C., **Kültürden İrfana**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

MERİÇ, C., **Jurnal 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

MERİÇ, C., **Bu Ülke**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

MERİÇ, C., **Umrandan Uygarlığa**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014 (ve ayrıca Ötüken Yayınları 1974 baskısı)

MERİÇ, C., **Mağaradakiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014 (ve ayrıca Ötüken Yayınları 1978 baskısı)

MERİÇ, C., **Jurnal 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

MERİÇ, C., **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

MERİÇ, C., **Kırk Ambar 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

MERİÇ, C., **Kırk Ambar 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

MERİÇ, C., **Işık Doğudan Gelir**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

MERİÇ, C., **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

MERİÇ, C., **Bir Dünyanın Eşiğinde**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

MERİÇ, Ü., **Babam Cemil Meriç**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2018.

TÜRKİSLAMOĞLU, E., **Türkiye'nin Batılılaşma Tarihine İki Farklı Bakış: Niyazi Berkes/Cemil Meriç**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2021.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemil-meric-1916/?pdf=6302> adresinden erişilmiştir